

O'ZBEK SAN'ATINI DUNYOGA TANITGAN HAYKALTAROSHLIK SAN'ATI

To'ramirzaev R.

*Namangan viloyati tarixi va madaniyati
davlat muzeyi ilmiy xodimi*

Bolaligida loydan, keyinchalik qum, plastilindan turli (kuchukcha, xo'tikcha va boshqa) shakllar yasab o'ynamagan bola bo'lmasa kerak. Ana shu bolalik ermaklari ayrim bolalarning kelajagini ham belgilab beradi. Katta bo'lgan sari bolaning ermagi orzu- havasga, keyinchalik hayotining mazmuniga aylanadi. Shu tariqa tasviriy san'atning haykaltaroshlik sohasi shakllanib, alohida san'at turiga aylangan. Usta Hamrobuvi Rahimova ana shunday yaratuvchilardandir. U yaratgan hushpulaklar, mayda shakllar o'zbek mayda xaykaltaroshlik san'atining ajoyib namunalaridir. Ular dunyo bo'ylab tarqalib ketgan, turli muzeylar, shaxsiy to'plamlarda saqlanadi hamda o'zbek san'atini dunyoga ko'z- ko'z qilib turadi.

Tasviriy san'atning asosiy turlaridan biri bo'lgan haykaltaroshlik san'atida borliqni hajmli shakllar orqali makonda tavsivirlanadi. Stol ustiga qo'yiladigan haykalchalar, ko'cha va xiyobonlarga o'rnatilgan turli haykal va yodgorliklar, binolarning devorlari, tanga va medallarning yuzasidagi bo'rtma tasvirlar haykaltaroshlikning turli ko'rinishlari hisoblanadi. Haykaltaroshlik asarlari o'rni, bajaradigan vazifasi, ishlanish uslubi va ko'rinishiga qarab turlicha nomlanadi. Haykaltaroshlik asarlari asosan dumaloq va relyef (bo'rtma tasvir) ko'rinishida bo'ladi. Dumaloq haykallarga hamma tomondan aylanib ko'rish mumkin bo'lgan haykallar kiradi. Masalan, maydon va xiyobondagi yirik haykal va yodgorliklar, har xil mayda haykalchalar, taglikka o'rnatilgan haykallar. Bo'rtma haykallar odatda biror yuzaga bo'rttirib ishlangan bo'ladi. Bunday haykallar bir so'z bilan relyef deb ataladi («relyef» fransuzcha so'z bo'lib, yuza degan ma'noni bildiradi) Relyeflarni faqat old tomondan ko'rish mumkin. Bunday haykaltaroshlik asarlarida; kenglik, tabiat manzaralari ko'rinishi, hayotda sodir bo'lgan voqealar ma'lum muhitda aks ettiriladi.

Haykaltaroshlik asarlari bajaradigan vazifasi, mazmuniga qarab mahobatli, dastgoh, bezak va mayda haykaltaroshlik turlariga bo'linadi. Me'morlik bilan uzviy bog'liq bo'lgan haykaltaroshlik asarlari, yodgorliklar mahobatli haykaltaroshlik turiga taalluqli. Shahar maydonlarida ko'pincha bronzadan quyilgan, marmar granitdan ishlangan mahobatli haykallarni ko'rish mumkin. Bunday haykallar Toshkent, Samarqand, Farg'ona va Vatanimizning boshqa shaharlarida ko'plab uchraydi. Bu haykallar mahobatli (monumental) haykalta- roshlikka mansub. Haykaltarosh L. Jabborovning Amir Temur haykallari, Alisher Navoiy haykali va boshqalar ana shunday haykallar sirasiga kiradi.

Memorial inshootlar («memorial» lotincha — «xotira» so'zidan) ham mahobatli haykaltaroshlikka kiradi. «Jasorat», «Xotira maydoni» memorial majmualari atrof-muhit bilan uyg'unlashib ketadi, shuning uchun bunday inshootlar haykaltaroshlik ansambllari deb ataladi. Yodgorliklar, memorial ansambllarda odatda vatanparvarlik (fikr va tuyg'ulari) aks etgan bo'ladi. Bezak haykaltaroshligiga istirohat bog'lari, xiyobonlar, ko'chalar va binolarning devorlarini bezash uchun ishlangan haykallar kiradi. Bu turda turli hayvonlar (baliq, qurbaqa, laylak va hokazolar), ramziy bezak va shakllar keng qo'llaniladi. Ko'rgazma, uylarga qo'yishga mo'ljallangan haykallar dastgoh haykaltaroshligi turiga taalluqlidir. Bu tur san'at asarlarini har bir badiiy muzeyda ko'rish mumkin. U yaqindan turib tomosha qilinadi. Shuning uchun u ancha nozik ishlangan bo'ladi, ularda insonning ichki dunyosi o'z ifodasini topadi. Bular portretlar, turli haykallardir.

Haykaltaroshlikda yog'och, tosh, granit, marmar, metall, beton, ganch kabilar xom-ashyo tarzida ishlatiladi. Haykaltarosh haykalning mazmuni va o'rnatiladigan o'rniga qarab turli xil xomashyoni tanlaydi: maxsus loy, suyak, sement, gips..., qimmatli metallar — oltin, kumush, nikellar ham haykaltaroshlikda xomashyo bo'la oladi.

Haykaltaroshlikda rang deyarli ishlatilmaydi. Asar rangini odatda haykal uchun tanlangan xomashyo (marmar, granit, bronza va hokazolar) belgilaydi. Xalq haykaltaroshligida haykallarni bo'yash hollari uchraydi. Jumladan Sharq haykaltaroshligida qadimda haykallarni bo'yash keng tarqalgan. Haykaltaroshlikning yana bir ko'rinishi- qadimdan keng tarqalgan turi terrakota («terrakota» italyancha so'z bo'lib, pishirilgan loy, demakdir). Loydan yasali, maxsus pechlarda pishiriladi. U pishirilgandan so'ng qizil, ba'zan sarg'ish tusga ega bo'ladi. Keng ma'noda esa loydan yasali, pechda pishirilgan haykaltaroshlik asarlari tushuniladi. Haykaltaroshlikning bu turi o'zbek san'atida qadimdan rivojlangan, bugungi kunda ham bu san'at ko'pchilikni o'ziga jalb etgan. Yuqorida tilga olingan H. Rahimova haykallari terrakotaga mansub Terrakota iqtidorli yoshlar markazi, to'garaklarda keng o'rganiladi. O'zbekistonda haykaltaroshlikning barcha turlari taraqqiy etgan. Uning rivojida haykaltaroshlardan A. Ahmedov, A. Boymatov, I. Jabborov, M. Musaboyev, O. Ro'ziboyev, J. Quttimurodov, H. Husniddinxo'jayev, V. Shapiro kabilarning hissalariga katta.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Moziydan sado" – ilmiy-amaliy, ma'naviy-ma'rifiy jurnal. 2022-2023-yillar sonlari.
2. "Farg'ona vodiysida muzey ishi va faoliyati" I. Yusupov, I. Karimov. 2022-yil, O'zbekiston Respublikasi. Madaniy meros agentligi.
3. "Moziy soboqlari" – Alijon Azizov. Namangan- 2021-yil.
4. "San'at" jurnali- 2013-yil.
5. "Guliston" – ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-badiiy, madaniy-ma'rifiy jurnal. 2021-2022-yil